

TURUK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:17, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: **15.05.2019**

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: **21.06.2019**

Sayfa / *Page*: **196-216**

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK763>

Yazar / *Writer*:

 Dilek Yüsküp

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
ABD Doktora Öğrencisi
uskupd@hotmail.com

ANLATMAYA NASIL BAŞLADILAR? “SÖZLÜ ANLATI İCRASINA ŞAHİT OLMAK”

Öz

Bu çalışma bir şahit olma eyleminin yazıya dönüşmüş halidir. Bu ifadeyle, bütün yaratılmışlarla kıyaslandığında *düşünme* ve *konuşma* özellikleri ile varlık değerini arttıran insanın, sıradan olmayacak kadar değerli hayatının günlük yaşamı veya bir ânı içindeki sözlü anlatılarının meydana geldiği, *bağlam* dediğimiz *yaşam kesitinde*, araştırmacı kimliğini geri planda bırakarak bulunmayı kast ediyoruz. Tek tek insanların bir araya gelip de çoğulu oluşturduklarında aslında paradoks bir şekilde kocaman bir teki meydana getirdiklerini, ortamda birbirleriyle kurdukları iletişimin her anında görmekteyiz. Bu oluşan birliğe ortak kültürel bellek de diyebiliriz. Başka bir ifadeyle, zaman ve mekân zemininde bir araya gelen insanlar, yaşamla ilintili olarak belli işlev ve amaçlar doğrultusunda zincirin halkaları gibi söz ve eylemleri neticesinde birbirlerine bağlanarak; sanat kelimesinin kavram değeri üzerinde durmak gibi tanım derdine de düşmeksizin, gönüllerinden geldiği, dillerinden döküldüğü şekliyle, sözlü sanat icra etmektedirler. Bu bize, sıradan günlük yaşamların aslında sıradan olmadığı, insanın her anında, bütünü/ ortak kültürel belleği yansıtabilecek cevherleri sanat olarak icra edebilecekleri anlayışını kazandırmaktadır. Bu bakımdan çalışmada iki anlatıcının günlük sıradan yaşamlarının bir ânında aktardıkları, bizim de şahit olduğumuz iki anlatı örneğini, anlatıcıların anlatılarına başlama sebepleri çerçevesinde

irdelemiş bulunmaktayız. Bu bir bakıma insanımızı ve toplumumuzu kendi doğallığı içinde tanıma ve başkalarına tanıtmaya çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Anlatı, anlatıcı, dinleyici, bağlam, hatırlama, konuşma, söz öbeği.

HOW THEY STARTED TO TELL? "TO WITNESS VERBAL NARRATIVE PERFORMANCE"

Abstract

This work is a transcript of the act of being a witness. By this expression, we mean to be found in the background of the life section where the verbal narratives of the everyday life of a life that is not ordinary, or the verbal narratives in a moment, which increases the value of existence with the thinking and speaking characteristics compared to all creatures, leaving behind the identity of the researcher. When individuals come together and form the plural, we see that they form a huge one paradoxically in every moment of the communication they establish with each other in the environment. We can call this unity a common cultural memory. In other words, people coming together on the ground of time and space are connected to each other as a result of their words and actions such as the rings of the chain for certain functions and purposes related to life; as well as focusing on the conceptual value of the word art, they also perform oral art as they come from their hearts and are cast from their languages without falling into the scope of definition. This gives us the understanding that ordinary everyday lives are not ordinary and that they can perform oral art, which can reflect the whole / common cultural memory at any moment. In this regard, we have examined two examples of narratives that the two narrators quoted in an instant of their daily lives, within the framework of the reasons for the narrators to begin their narratives. In a sense, this is an effort to get to know our people and society in their naturalness and to introduce them to others.

Keywords: Oral narrative, narrator, listener, context, recall, speech

Giriş

Anlatıcı sözlü kültür anlatısını icraya nasıl başlar? Başka bir şekilde soracak olursak anlatıcı günlük sıradan konuşmadan sözlü anlatıya nasıl geçiş yapar? Aslında sıradan günlük konuşma dediğimiz konuşma da aynı zamanda toplumun bilgisini bize vermez mi? Bu çalışma ile yukarıdaki sorulara sahada bizzat icra içinde bulunduğumuz sırada şahit olduğumuz iki örnekle cevap vermeyi amaçlamaktayız. Her iki anlatı örneği şöyledir:

Birinci Anlatı: Kadriye Yılmaz Anlatısı

"Aaaah, aaaah, aaaah, annem bize tarladayken derdi ki: *Bu karga niye ötüyo biliyo musun? Aaaah, aaaah, aaaah,* sebebini de söyledi sonra, sebebi neymiş? Karga diyomuş ki, hesapta, *burda tarlada mısırları aldınız götürdünüz bize yiyecek kalmadı,* ondan sonra tekrar arkasından da *aaaah, aaaah, aaaah,* yaptı. Egeri içinden ah çekiyor, halbuki karga kendisi ötüyor, ama annem öyle değerlendirdi, öyle yorum yaptı. Bu sefer ben bayaa da çocuktum o zaman onun o

hali bana çok tatlı geldi, çok hoşuma gitti onu öyle görmesi, sanki zannettim bana yani iltifat ediyomuş gibi o kadar hoşuma gitmiş onun öyle söylemesi, karganın konusunu yaptığı zaman. Şaka gibi geliyordu, hem şaka hem gerçek her şey içinde olarak söylüyodu, bir yandan kargayı da acıdım, çocukluk akıl kargayı da acıdım, şimdi gerçekten mısır bitti ne yiyecek?" (2018)

İkinci Anlatı: Dilek Nalbant Anlatısı

"Zehra -Dilek'in kızı- annemlerde bir gün elindeki oyuncacı yere attı, verdim yine attı, bunu birkaç kez tekrarladı, bunun üzerine annem, *Dilek bu biraz sinirli olacağı benziyor*, dedi. Ben de anneme yok anne çocuk o bilerek yapmamıştır. Ben anneme böyle söylerken oyuncacı çocuğun eline verdim o da gözümün içine baka baka sinirli bir şekilde tekrar yere attı. Annem de *kızım çocuklar doğarken kırk bin akilla doğar, kırkına kadar kırkı da kalmaz*, dedi." (2019)

Öncelikle belirtmeliyiz ki bu iki icra ortamında da klasik halkbilimi derleme yöntemlerinde olduğu gibi, daha önceden planlayarak, ön çalışma yaparak ve kaynak kişilere haber vererek (Ekici, 2004)¹, yani bir araştırma yapmak niyeti ile bulunmadık. Her iki örnekte de iletişim ortamının temel unsuru olarak yer aldık. Bu durum da bizim çalışmamızın amacını belirlemiş oldu. Şöyle ki bu çalışma derlemeci/araştırmacı rolü üstlenmeden, herhangi bir ortamda herhangi bir insanın sözlü kültür anlatısını icraya nasıl başladığına şahit olma tecrübesine yöneliktir.

Bir halkbilimi icrasında birçok icraya başlama şekli bahsetmek mümkündür; hatta ne kadar icra varsa belki o kadar icraya başlama şekli olduğunu söylersek sanırım abartmış olmayız. Çünkü her anlatı bağlamı anlatıcı ve dinleyicileri birlikte içinde bulundurduğu tüm maddi manevi unsurlarıyla kendine özeldir. Bu özel bağlam içinde her anlatıcı, bilgi, duygu, düşünüş, algı, tavır, tutum, konuşma tarzı vs. ruhsal, bilişsel, fiziksel birçok açıdan biriciktir. İnsanın bu biricikliği, onun içinde bulunduğu durumlardaki davranış ve konuşmalarıyla, onu tanımlayan kendine has bir çerçeve meydana getirmektedir. Hatta aynı insan bir başkasına kıyasla tek ve özel olduğu gibi kendi tavır, davranış ve söylemleriyle her yeni bağlamda özel bir duruş sergilemektedir. Yani bir insanın konuşma ve davranışı ikinci defa bir başka bağlamda ilkiyle aynı şekilde olmamaktadır.² Bundan dolayı genel manada icra başlama şekillerine yönelik çok daha geniş bir çalışma yapılabilir; ancak bizim amacımız sahada elde ettiğimiz iki örnek üzerinden anlatıcıların icraya nasıl başladıklarına dair bir çalışma denemesi ortaya koymaktır. Bu manada çalışmamızın içeriğini, her iki örnek de kendi özel iletişim bağlamları çerçevesinde ele alınıp, bağlamlarda bulunan iletişimin diğer unsurlarının da etkileri incelenmek suretiyle anlatıcıların, buldukları ortamda beklenmedik bir anda sıradan bir kişi iken nasıl kaynak kişi rolü üstlenerek icraya başladıkları, icraya başlarken onları buna iten etkenlerin ne olduğu, bağlamda bulunan diğer unsurların anlatıcıların icraya başlamasında etkileri olup olmadığı, sorularına cevap mahiyetinde açıklamalar içermektedir.

¹ Derleme yöntemleri için bkz., Metin Ekici, Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, Geleneksel Yayıncılık, s. 24-85, Ankara, 2004.

² Anlatıcının bu farklı davranış ve tutumları, içinde bulunduğu bağlamın etkisiyle ve kendi psikolojik durumu ile de alakalı olabilmektedir. Bu konuda İlhan Başgöz'ün *Folklor Yazıları* kitabında yer alan "Hikâye Anlatan Âşık ve Dinleyicisi" (1986: 49) adlı yazısına bakılabilir.

Halkbilimi halkın yarattığı ortak ürünler olarak kabul edilmiş olmasına rağmen, insanlık tarihinin en eski anonim olan mitlerden, günümüz popüler halk anlatılarına kadar hepsinin onları icra eden kişiye göre farklılık göstermektedir. Bundan dolayı dünyada halkbilimciler gerek sözlü gerekse maddi tüm kültür unsurlarını onların icra olundukları bağlam, icra eden kişi ve icra olunan metin şeklinde incelemeye yöneltmiştir. (Sarıtaş, 2009: 172) Bu yöneliş halkbilimi unsurlarının sosyal bir olay olarak canlı bir icra anlayışının benimsenmesinin bir sonucudur. Yani bu yeni yaklaşım ile her sözlü kültür anlatısı, anlatan, dinleyen ve anlatılandan oluşan ve bunların tümünü kapsayan bir bağlam içinde teatral olarak canlandırılması durumu olarak görülmektedir. (Çobanoğlu, 2002: 307) Nitekim bağlam merkezli kuramın öncülerinden sayılan Ben-Amos, (1977) halkbilimi unsurunu, incelerken onun, *kişisel boyutu (anlatıcı/ icracı)*, *sosyal boyutu (dinleyici/ İzleyici)*, *söz boyutu (anlatılan)* bir arada, yani *bütüncül* bir şekilde ele alınmasını önermiştir. (2007: 238) Bağlam merkezli kuramcılarında Dundes de (2003b: 70) "Doku, Metin ve Konteks" adlı makalesinde "herhangi bir halk bilgisi unsurunu bir kişi, dokusu (texture), metni (text) ve onun çevre ve şartları (context) itibarıyla tahlil edebilir" açıklamasıyla bir anlatının bu unsurlardan sadece birinin göz önüne alınması ve diğerlerinin ihmal edilmesiyle tarif edilemeyeceğini, tam olarak açıklanamayacağını ifade etmektedir. Ayrıca Dundes alana yönelik yaptığı bir eleştiri ile halkbilimcilerin çoğunun çalışmalarının metinle ilgili olduğunu, dokunun dilbilimini ilgilendiren konulardan oluşması nedeniyle dilbilimcilere bıraktıklarını, şartlar ve çevrenin (context/ bağlam) ise neredeyse tamamen göz ardı ettiklerini belirtmektedir. (2003b: 72) Metni meydana getiren anlatıcı, dinleyici ve bu ikisinin -veya daha fazla kişi de olabilir- etrafında yer alan maddi manevi aklımıza gelebilecek her şey ve durum hiçbiri geri plana itilmeyecek kadar önemlidir. Çünkü kültürü meydana getiren insan aynı zamanda hazır bulduğu bir kültürün parçasıdır. Anlatıcının konuşma tarzından, giyimine, davranışlarına; yine anlatıcının çevresini etkisi altına almasından, çevresindeki her unsurdan etkilenmesine kadar her durum bir halkbilgisi unsurunun incelenmesinde göz önüne alınması gereken hususlar olabilir. Bu bakımdan biz de bu çalışmada anlatıcının icrasına başlamasında etki eden noktaları yukarıda bahsettiğimiz *bütünlük* çerçevesinde anlamaya çalışmaktayız. Anlatıcıların ne anlattıkları kadar onları bu anlatımlara iten sebep nedir? Yani bir insan kendisinden anlatım talebinde bulunulmadığı bir ortamda, hangi sebepten veya dürtüden anlatmaya, sözlü anlatı icrasına başlar? Bu soruların cevabı elbette anlatılan kadar onu anlatan ve çevresindeki her şeyle ilintilidir. Roger Abrahams (1968) halkbilimi malzemesinin bir performans olarak ele alınmasını ve bunun da dinamik kültür ile bağlantısının kurulmasını önermektedir. (Sarıtaş, 2009: 172) Bu yaklaşım da yine anlatıcının kendisi ve kendi dışındaki her şeyin bir bütün halinde görülmesini, hatta metnin sadece geçmişe bakan yönüyle değil, bugünkü kültürel yapıyla da ilişkisi üzerinde durulması gerektiğini öne sürmektedir. Bu noktada aklımıza gelen soru anlatıcının performansı ne demektir? Performanstan anlamamız gereken nedir ki biz onun ile ortaya çıkan unsurun aynı zamanda dinamik kültürle ilişkisini kurabilelim? Bu soruya cevap olarak Deborah A. Kapchan'ın (2003) "Performance" adlı makalesinden şu alıntıya yer verebiliriz:

Perform etmek; geçişli bir fiildir. Gramatikal olarak bunun anlamı perform fiili bir nesne gerektirmekte, bir nesneye ihtiyaç duymaktadır. Bir kişi bir şeyleri perform (icra) edebilir. Örneğin; bir tiyatro oyununu bir müzik notasını veya bir dükkanda hayırlı alış- veriş yapmak için bir dua veya uğurlu sözleri. Performans (icra) bir metini veya daha önemlisi sadece bir metin değildir. Performans ses, tat, şekil,

renk ve ağırlık gibi sözlü olmayan unsurlarla çevrelenmiş ve onlarla da ilişkilidir ki, sadece söz ile onu çerçevelemek mümkün değildir. (Ekici, 2014: 92)

Performans tanımı ile başka bir kavrama yol almaktayız, o da halkbilimi unsurunun aynı zamanda bir iletişim olayının sonucu olduğu yaklaşımı çerçevesinde *iletişim* kavramıdır. Ben-Amos, folklorun insanlar arasındaki her türlü iletişim biçimlerinde meydana gelebileceğini vurgulayarak (Keskin, 2016: 225) aslında *iletişim* kavramının halkbilimi çalışmalarına yabancı, dışarıdan bir kavram olmadığını bize göstermektedir. Ayrıca başka bir çalışmada Ben-Amos, "halkbilgisi ürünlerini iletişime dayalı olayların kültürel olarak tanımlanmış sözel tarzları ve sosyal yaşam tablosunun parçaları olarak inceledim" (2007: 234) derken de icranın sosyal iletişim ortamının dışında görülemeyeceğini de belirtmiş olmaktadır. Anlatıların icra ortamları iletişim bağlamlarını oluşturduğu gibi aynı zamanda bu iletişim bağlamları icranın başlamasını sağlayan unsurların zeminini oluşturmaktadır. Robert George'nin de belirttiği gibi performans sırasında bağlamda yer alan hiçbir unsur tek başına yeterli olmamakta, *bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim, hikaye anlatımını belirlemektedir.* (Öztürk, 2006: 47) Buradan anlaşılacağı üzere bir insanın içinde bulunduğu iletişim ortamında bulunan herhangi bir unsur, veya bu iletişim ortamında meydana gelen iletişim sürecindeki herhangi bir olay, olgu, durum, anlatıcının icraya başlamasında etkili olabilmektedir.

Sözlü anlatılarının icrası bir ortama bağlı olarak gerçekleşmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Bağlam Merkezli Kuramların bakış açısına göre icracı/ anlatıcı/ kaynak kişi, seyirci/ dinleyici, icranın ortaya çıktığı yer ve zamanı bağlamı meydana getirmektedir. Bu unsurlar sabit değişmeyen unsurlar değil; her biri veya bir kaç duruma göre değişkenlik gösterebilmekte ve bu değişim de anlatı metnine yansiyabilmektedir. (Ekici, 2004: 79) Çalışmamıza konu olan her iki anlatı icrası bizim dinleyici olarak içinde bulunduğumuz doğal bağlamlarda meydana geldiğini belirtmiştik. Burada doğal bağlamdan kastımız aslında derlemenin yapılmadığı; ancak sözlü anlatıların tarafımızdan halkbilimi unsuru olarak fark edildiği bağlamlardır. S Goldstein gerçek manada doğal ortamların derleyicinin yer almadığı ortamlar olduğunu belirtmektedir. Çünkü bir icranın meydana gelişi "hâdisenin çeşidine, belirli bir durumda hâdisenin yaptığı bir göreve ve icracının maharetine bağlıdır." Bu da en doğal bağlamlarda otomatik olarak meydana gelmektedir. Derleyicinin bu ortamlara girmesi durumunda da bağlamın doğallığı bir nebze de olsa değişmektedir. (1977: 60-61) Burada bağlamın doğallığı meselesi ile ilgili olarak belirtmemiz gereken başka bir husus da bir sözlü anlatının ilk formunu yakalama çabası değildir. Bununla vurgulamak istediğimiz insanların günlük sıradan yaşamlarında halkbilimine konu olabilecek unsurları keşfetme çabası olduğudur. Bu çaba halkbilimi açısından belki de daha önce örneklerine rastlamadığımız anlatıları bulmamızı sağlayabilecek bir yaklaşım olarak görülebilir. Birsen Akpınar'ın (2007) hazırlanmış olduğu *Sivas Fıkraları (Yapı, İşlev, Bağlam)* adlı yüksek lisans tezine konu olan Sivas iline ait fıkraları derleme çalışmasına yönelik ifade ettiği tecrübeleri, bize göre sadece fıkra gibi tanımı yapılmış bir tür için değil; belki de henüz hiç tanımı olmayan yeni anlatıların keşfi için de geçerli bir bakış açısıdır. Ayrıca bu bir sözlü anlatılarının farklı, günlük sıradan bir iletişim ortamında tekrar tekrar nasıl kullanıldığına şahit olma fırsatı sağlamaktadır. Akpınar'ın Sivas fıkralarının bağlama yönelik açıklamaları şöyledir:

Sivas fıkralarının doğal bağlamları ve dinleyici ortamları genellikle akraba ya da arkadaş toplulukları içinde oluşur. Birine damdan düşer gibi "hadi bana bir masal anlat, bir bilmece sor, bir efsane, menkıbe, ya da hikâye anlat" diyebilirsiniz. Ancak bir bağlam oluşmaksızın kimseye " Hadi bir fıkra anlat, ya da atasözü veya deyim söyle" diyemezsiniz. Deseniz ve anlatma ortamını oluştursanız bile bu doğal bir bağlam olmayacaktır....Ancak akraba ortamlarında oluşan bağlamlar, hem metinlerin tekrarına hem de günlük yaşam pratiklerinin yaşanabileceği doğal bağlamlardır. (Akpınar, 2007: 135)

Bilindiği üzere halkbilimi derleme yöntemlerine göre, derlenecek malzemenin bağlamı ve malzemenin konusu araştırmacı tarafından önceden az ya da çok bilinmelidir. Yani araştırmacı şayet masallarla ilgili çalışmak istiyorsa seçtiği çalışma konusuna ve alanına göre önceden bilgi sahibi olmalıdır. Örneğin bir kişi bir bölgede masal derlemesi çalışacaksa o alanla ilgili ön çalışma ile kimlerin masal bildiği, anlattığı gibi bilgiler edinecektir. Hatta hangi masalları bildiği bilgisine bile ulaşabilir. Bunun gibi halk anlatılarına konu olan tüm anlatı türleri için bu şekilde ön çalışmalardan bahsetmek mümkündür.³ Bu noktada çalışılacak malzemenin araştırmacı tarafından, tanımlanmış ve ne olduğu veya ne olmadığı bilinmekte olduğu görülmektedir. Bu bize bir nevi şunu göstermektedir: Araştırmacı bildiğinin peşine düşer, yani daha önce söylenmiş, icra edilmiş, olmuş, bitmiş bir olay, hikâye veya sözlü anlatıyı, çoğunlukla da tanıyı yapılmış bir türü aramaya koyulur. Ancak halk anlatılarının kaynağı olan insan ise öyle zamana, mekâna ve tasniflere sığmayacak üretkenlikle yaşamın her anında halkbilimine konu olabilecek kendine ve tüm hayata dair aktarımlarda bulanabilmektedir. Bu noktada aklımıza şu soru gelmektedir: Hiç tanımlamadığımız bir sözlü kültür unsurunu nasıl bulacağız? Veya daha önce bilinen bir sözlü kültür anlatısını kendi günlük yaşamı içinde hangi şart ve koşullarda, ne tür amaç ve işlevlerle kullandıklarını nasıl gözlemleyeceğiz? Bize göre bu soruların bir nebze de olsa cevabı, halkbilimcinin içinde bulunduğu ortamlarda -araştırma amacı olmadığı- günlük, sıradan iletişimlerde, meydana gelebilecek halkbilimi unsurlarını fark edebilmesi, gözlemlemesi, toplayabilmesi ve değerlendirebilmesidir. Bu yaklaşım bize, Packard'ın (1980) belirttiği gibi "sözlü geleneklerin geçmişe ilişkin boş bir meraktan ziyade toplumun güncel kültür değerlerini yansıtmalarını" (Ong, 2012: 65) en canlı bir şekilde gözleme fırsatı sağlayacaktır. Zira insanoğlunun ürettiği her maddi manevi unsur toplum inşasının kültür taşlarını oluşturmaktadır. Şayet bunlar yerinde ve zamanında fark edilirse toplum kültürüne ait belki de daha önce hiç karşılaşılmamış yeni verilere ulaşılmış olunacaktır. Aynı zamanda da bu, onları fark edilmediği takdirde yok olmaya mahkum olmaktan kurtaracaktır. Bu durumu Draaisma'nın insan hafızasını, değerli şeylerin saklı olduğu *mahfazaya* benzetmesiyle daha iyi anlayabiliriz. İnsan tüm hayatı boyunca sahip olduğu düşünce, duygu, bilgi ve tecrübesini hafızasında saklar, şayet bu değerli şeyler birilerine aktarılmazsa o kişinin ölümü ile kaybolup gidecektir. (2007:18) Ancak insanın hafızasında saklı olan bu değerli şeyler, bir sonraki nesle aktarıldığında tarihi belge niteliği kazanmaktadır. Folklorla ait unsurlar da *anlatıcı* ve *toplum hafızasında* saklanır ve taşınır. (Yıldırım, 1998: 100) Bundan dolayı da bu çalışmada ileri sürdüğümüz, bir araştırmacının herhangi bir ortamda - araştırma amacıyla bulunmanın haricinde- günlük, sıradan veya özel bir toplantı maksadıyla, bağlamın doğal üyelerinden biri olarak yer alıp,

³ Halkbilimi araştırmalarında yöntem ve teknik için bkz. Ekici, Metin (2004). Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri, Ankara: Geleneksel Yay.; Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.

halkbilimine konu olabilecek bir icrada/performansta bulunan bir anlatıcıyı fark edip, onu gözlemleme; söz ve davranışlarını kaydedebilme, yaklaşımı hafızalarda saklı olanları açığa çıkarmak için bir yöntem olacağını düşünmekteyiz. Zira bu yöntem, bir yönüyle toprağa benzeyen insanın ne türlü cevhere, bilgiye, deneyime sahip olduğunu bilmeden onu kendi günlük yaşamı içinde en doğal halinde keşfetme çabasıdır. Toprak da kendisine üstten, yani yüzeysel bir bakışla bakıldığında rengi, sertliği, kuru veya ıslaklığı, kokusu gibi fiziki unsurlarının dışında hiçbir özelliğini belli etmemektedir. Ancak bilinmektedir ki toprak üzerindeki envai çeşit bitki örtüsünün yanı sıra bağrında çeşit çeşit hayvanı barındırmakta ve ayrıca birçok değerli maden, su ve gazları da ihtiva etmektedir. Bütün bunların haricinde de insanoğluna sanki tarihini, geçmişini öğretmek amacıyla binlerce yıl öncesine ait insan ve hayvan yaşamlarına ve yaşam alanlarına dair bilgi ve kalıntıları da kendinde gizlemektedir. Sonuç itibarıyla bilinmektedir ki toprak aslında yüzeyde görünmediği kadar insan hayatı için zenginlik içermektedir. Teşbihte hata olmaz sadedinde toprakla insan arasında kurmuş olduğumuz benzerlik üzerine diyoruz ki, insan da aynı toprak gibi görünen fiziki özelliklerinin dışında, yetenekleri, hayat tecrübesi, bilgi, duygu, düşünce birikimi, söz söyleme gücü, etkileme özelliği gibi kimi zaman dışarıdan ilk bakışta anlaşılamayacak özelliklere sahip çok yönlü bir varlıktır. Bu manada Hz. Ali'nin şu sözü söylemeye çalıştığımız düşüncüyü açılar mahiyettedir: "Sen kendini küçük bir cisim sanırsın, ama en büyük âlem sende gizlidir." (Kaya, 2011: 190) Yani ilk etapta hiç kimsenin neyi bilip neyi bilmediği, hangi olaya ne türlü sözlü veya sözsüz tepki vereceği kestirilemeyeceği gibi; bilgi birikimi, hayat tecrübesi, duygu ve düşünceleri de bir bakışta; hatta bir sebep olmaksızın açığa çıkıp anlaşılammamaktadır. Bundan ötürü halkbilimi ürünlerinin kaynağı olan insanı, kendi doğal bağlamı içinde seyredip, geçmişten getirdiği, kimi zaman kendinin de kendinde olanı fark etmediği kültür birikimlerini görmek, anlamak; hatta onunla bunları paylaşmak bir halkbilimciye önemli bir deneyim kazandıracakı kanısındayız. Bu da halkbilimcinin, içinde bulunduğu en yakın çevresinden tutun da bir gezi veya özel bir toplantı, düğün, dini amaçlı bir araya gelmiş bir mekan veya yurt içi, yurt dışı gezisi gibi uzak toplumlarda bulunması sırasında; yani kendisinin araştırmacı kimliğinin dışında her nerede bulunuyorsa, bulunduğu ortamlardaki insanların en doğal halleriyle kültürel birikimlerini sözlü veya sözsüz olarak nasıl yansıttıklarını fak edip gözlemlemesi ve bir veri olarak kullanabilmesi ile halkbilimine önemli katkı sağlayacağı kanısındayız. Çalışmada öncelikle anlatıların meydana geldiği bağlamlar hakkında bilgi verdikten sonra, asıl amacımız olan anlatıcıların anlatılarına nasıl başladıklarına dair incelemelerimize yer vermiş bulunmaktayız.

Birinci Anlatı: Kadriye Yılmaz'ın Anlatısının Bağlamı

Çalışmamızda yer alan birinci anlatı Kadriye Yılmaz'a aittir. Yılmaz, annesi Sultan Gökdemir'den duyduğunu belirttiği anlatısını bizim de içinde olduğumuz iletişim bağlamında icra etmiştir. Bu icra olayının sergilendiği mekansal bağlam Sakarya'nın Sapanca İlçesinde yer alan, Sapanca Gölü kenarındaki Gölpark Sosyal Tesislerinde gölün hemen kıyısındaki oturma alanıdır. Bahsini ettiğimiz mekan bağlamında iletişim elemanlarından kaynak kişi/ gönderici Kadriye Yılmaz olurken ben de dinleyici/ olarak yerimi almış bulundum. Bu arada belirtmeliyim ki anlatıcı ile benim anne- kız olmamız da bağlamın olabildiğince doğal ve de özel olmasını sağlamıştır. Ayrıca bağlamın -sonradan açıklanacağı üzere en az dinleyici kadar önemli başka bir unsuru da yakın mesafeden uçan kargadır. Bu bağlam bizim karşılıklı derleme amacıyla

oluşturduğumuz bir bağlam değil; birlikte vakit geçirdiğimiz, bizim için sıradan sayılabilecek birliktelik durumumuzdur. Bu birliktelik ile oluşan anlatı bağlamı performans kuramcılarının savundukları üzere, halkbilimi anlatılarının *geçmişin ürünleri* değil, *dinamik bir iletişimsel süreç* (Çobanoğlu, 2002: 265) olduğunun çarpıcı bir örneğidir. Bu da bize, kaynak kişinin hafızasının derinliklerinde saklı olan geçmişe ait yaşantı veya sözlerinin, *geçmişte bu da vardı* şeklinde elde edilen bir malzeme olarak değil; uygun iletişim şartlarının oluşması sonucu, Başgöz'ün ifadesiyle söyleyecek olursak *canlı bir gösterim* (Öztürk, 2006: 47) şeklinde icraya dönüşmüş olduğunu göstermektedir.

İkinci Anlatı: Dilek Nalbant Anlatısının Bağlamı:

Çalışmamızın İkinci anlatı örneği ise Dilek Nalbant'a aittir. Anlatı örneğine zemin oluşturan bu bağlam da araştırma/ derleme amacı olmaksızın, ben ve arkadaşlarımın Dilek Nalbant'ın evinde bir arada vakit geçirmek için toplandığımız, sıradan veya bize özel iletişim ortamı olarak meydana gelmiştir. Arkadaşım olan Güngör'ün evi anlatının meydana geldiği mekansal bağlamı oluştururken; bağlamda kaynak kişi/ gönderici Dilek Nalbant, dinleyici olarak da benim dışımda başka bir hanım arkadaşımız bulunmaktaydı. Ayrıca daha sonra ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere Nalbant'ın dokuz aylık kızı da ortamda bulunmaktaydı. Görüldüğü üzere bağlamda arkadaş konuşma grubu çerçevesinde iletişim süreci meydana gelmiştir. Bu iletişim de *yüz yüze iletişim* olarak gerçekleşmiş ve kendine has sosyal bağlamı içinde sözlü kültür anlatısına zemin oluşturmuştur.

Yukarıda bağlamlarını açıkladığımız iki anlatı örneğindeki anlatıcıların anlatılarına nasıl başladığını iki ana başlıkta ele almış bulunmaktayız. Buna göre bir iletişim olayı olan sözlü kültür anlatılarının gerçekleşmesinde öncelikle anlatıcının karşısında onu dinleyen en az bir kişinin olması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu da iletişim elemanlarından olan dinleyicinin anlatıcının konuşması için önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bir diğer anlatma başlangıcı da anlatıcıların belleklerinde biriktirmiş olduklarını ortamdaki herhangi bir uyarının etkisiyle algılamaları, hatırlamaları şeklinde gerçekleşmiştir.

Anlatıcılar Kendisini Dinleyen Bir Dinleyici Olduğu İçin Anlatmaya Başlarlar:

Halkbilimi anlatılarının gerçekleşmesinde öncelikle anlatıcıyı dinleyen birinin varlığı olmak zorundadır. Dinleyicinin varlığı hem anlatının gerçekleşmesine hem de metnin oluşmasına, değişmesine direk etki eden husustur. Bir başka ifadeyle, bir halkbilimi ürününün icrasını etkileyebilecek önemli unsurların başında dinleyici gelmektedir. Dinleyicinin durumu, yaş cinsiyet, anlatıcı ile yakınlık, uzaklık, akrabalık ilişkisi, anlatıcıyı ve dolayısıyla anlatı metnini doğrudan etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. (Ekici, 2004: 81) Bundan dolayı da biz çalışmamızda öncelikle anlatıcının icraya başlamak için ortamda bir dinleyicinin olduğunu görmesi ve bilmesi durumu üzerinde durmaktayız. Yani amacımız anlatıcının, aynı zamanda bir iletişim süreci olan anlatı eylemini dinleyici varsa başlattığı, durumunu ortay koymaktır. Bunun dışında dinleyicinin anlatıcının icrasını etkilemek suretiyle metni de etkilemesi, onu dönüştürmesi, yeniden üretilmesi gibi konular ise bu çalışmanın amaçları arasında yer almamaktadır.

Bir anlatıcının konuşmaya başlamak istemesini, dinleyicinin buna etkisini onların içinde buldukları iletişim ortamı çerçevesinde açıklamak doğru olacaktır kanısındayız. Şöyle ki, Işık *paylaşmak ve ortaklık kurmak* (2011: 12) kavramları ile açıkladığı iletişimin oluşmasında insanın

iki sebepten ötürü kendi dışındaki bir varlıkla -insan veya insan dışı- iletişime geçtiğini belirtmektedir. Bunlar *ihtiyaç*⁴ ve *istek*⁵ (2011: 8) unsurlarıdır. Yani insan ya sonsuz ihtiyaçlarından herhangi birini karşılamak ya da ihtiyaç hali dışında tamamen isteğe bağlı olarak iletişimi başlatmaktadır. İnsanı kendi dışındaki diğer bütün varlıklardan ayrı kılan ve de onun üstün olmasını sağlayan *konuşma* ve *düşünme* iletişim kurabilmesine olanak sağlamaktadır. İnsanoğlu bu iki temel özelliği sayesinde diğer insanlarla bilgi, duygu ve düşünce paylaşımı ile birlikte işbölümü ve belli alanlarda uzmanlıklar meydana getirmiş; bu da insan yaşamının kolaylaşmasına, daha anlamlı olmasına etki etmiştir. (2011:7) Bu noktada halkbilimi anlatılarına baktığımızda bireylerin buldukları iletişim bağlamlarında kimi zaman farkında olarak kimi zaman da farkında olmadan, insan yaşamının kolaylaşmasına, anlamlı hale gelmesine hatta bireylerin birbirleriyle olan ilişkilerinin tanzim edilmesine yönelik paylaşımlar olduğu görülmektedir. Yani halkbilimi unsurları sanat -hikaye, şiir, masal gb. sözlü anlatılar- olarak icra edilebildikleri gibi herhangi bir ihtiyaçtan -toplum yaşamını düzenleyen sosyal normlar, bilgi paylaşımları vs.- dolayı da meydana gelebilmektedir.

Bu noktada birinci anlatı örneğine baktığımızda Yılmaz'ın *ihtiyaçtan* ziyade *istek* unsuru ile iletişimi başlattığını, yani icraya başladığını söyleyebiliriz. Bu iletişim, anlatıcı -kendine ait olan anı/ yaşantı üzerinden- ve dinleyici olarak beni, içinde bulunduğumuz zaman düzleminde birleştirmiş ve bize duygu *ortaklığı*, *paylaşımı* yaşatmıştır. (Işık, 2011: 12) İkinci anlatı örneğinde, Nalbant'ın konuşmaya başlamasının da Yılmaz'ın örneğinde olduğu gibi *iletişimi başlatan istek unsuru* ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Nalbant'ın annesinden duyduğu söz öbeğini aktarması ile iletişimin *bilgi verme*, *hayatı anlama çabası*, *deneyim aktarma*, *paylaşma* (Mısırlı, 2008: 2; Bilgin, 2007: 165; Mutlu, 2008: 141) işlevleri de meydana gelmiştir.

Cüceloğlu'nun (2007: 87) "İki insan birbirinin farkına varınca, iletişime başlar" ifadesi ile iletişimin başlangıç tanımını yapmaktadır. Bir örnekle de iletişimin hangi noktada başladığını şöyle belirtmektedir: Bir deniz kıyısında yürüyüşe çıkmış olan bir erkek biri hanım olan iki kişinin yürüyüş yolu üzerinde karşılaşmaları sırasında birbirlerine hiçbir şey söylemeden geçtiklerinde içlerinden, yetiştikleri aile ve buldukları ortamın kültürel yapısı gereği, yabancı bir hanıma veya bir erkeğe karşı mesafeli olunması gerekliliği fikri oluştuğu esnada konuşmamış olsalar da aralarında iletişim gerçekleşmiştir. İletişimi sağlayan ana unsur mesaj alış verişinin olmasıdır, mesaj denilen şey de anlamı olan her şeydir. Zira iki insan birbirinin farkına vardığında, söylediği söylemediği, yaptığı, yapmadığı her şeyin bir anlamı vardır. (2007: 45) Halkbilimi alanı içinden baktığımızda da Dundes'in belirttiği gibi *ortak bir faktörü paylaşan herhangi bir insan gurubu* (2003a:10) bir araya geldiğinde halkbilimine konu olacak unsurların hayat bulabileceği bağlam oluşmuş demektir. Dundes ayrıca halk grubunun en az iki kişiden oluşabileceğini de belirtmektedir. Bu iki şahsın *birbirlerini fark ettikleri* andan itibaren "jest ve mimikler, argo ifadeler gibi kendilerine has gelenekler seti geliştirmesi mümkündür." (2003a: 21)

İletişimin en önemli noktalarından biri de iletişime geçen kişilerin birbirlerine olan yakınlık veya uzaklıklarıdır. Bu da genel manada cinsiyet veya çeşitli akrabalık/ kimlikler ile olabilmektedir.

⁴ "İhtiyaç denge durumunun bozulduğunu haber veren bir kavramdır." (Başer, 2011: 48)

⁵ İstek/"Talep yeni dengenin oluşması yönünde insanda doğan istektir." (Başer, 2011: 48)

Her grubun içinde bulunduğu toplumun kendi kültür yapısına uygun olarak bireylere öğrettiği *gelenekler seti* içinde davranış ve konuşma tarzları da onların birbirlerine karşı rollerine/ kimliklerine bağlı olarak belirlenmiştir. (Kaypakoğlu, 2010:1-7) Kılıç, bireyler arası iletişimi etkileyen faktörler arasında göndericinin niyetinin alıcı tarafından anlaşılmasını, ikinci önemli etken olarak da dil farklılıkları veya dile yüklenen yanlış anlamlar olduğunu söyler ve bunlara ilaveten de dil dışı kabul edilen *güç* ve *toplumsal uzaklık* kavramlarından bahseder. Kılıç'ın *güç*, olarak tanımladığı şey bir iletişim bağlamında *gönderici ve alıcının toplumsal konumları, toplumdaki rol ilişkileri ve aralarındaki yakınlık*; "*toplumsal uzaklık* ise gönderici ve alıcı arasındaki samimiyet, yakınlık, akrabalık, arkadaşlık, tanışıklıktır." (2002:13) Buradan hareketle bir anlatı ortamında bulunan kişilerin birbirlerine yakınlığı, akrabalığı onların birbirleriyle nasıl ne şekilde iletişime geçmesi gerektiğini belirlemektedir denilebilir. Bizim çalışmamıza konu olan anlatıların icra bağlamlarında anlatıcıların icralarına başlamalarında en etkili nedenlerden biri alıcıların/ dinleyicilerin kendilerine kimlik/ toplumsal rollerinin yakınlığıdır. Örneğin birinci anlatı bağlamında anlatıcı ve ortamda dinleyici olarak bulunan ben, anne- kız rolleri/ kimlikleri çerçevesinde bir iletişim seti oluşturduk. Anlatıcı, ben kızı olduğum için icrasına başlamıştı. Şayet karşısındaki ben olmasaydım icrasına başlamayacaktı. Şöyle ki iletişimi etkileyen faktörlerden olan *toplumsal uzaklık* veya *güç* ölçütlerine göre benim onun kızı olmamın verdiği yakınlık, onun konuşmaya başlamasında etki etmiştir. Örneğin benim yerimde *toplumsal uzaklık* veya *güç* anlamında kendisiyle herhangi bir akrabalık yakınlığı veya samimiyeti olmayan biri, ya da kendisi için yabancı sayılabilecek kişilerin ortamda bulunması durumunda aynı anlatımı sergilemeyecekti. Bunun sebebi de anlatıcının, kendine yabancı olan, yakınlığı olmayan dinleyicilerin kendisine ve anlatısına gereken dikkati göstermeyecekleri, anlatacaklarını anlamayacakları düşüncesine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. (Yılmaz, 2019) Bu durum bize anlatıların başlamasında alıcının/ dinleyenin göndericiye/ anlatıcıya olan yakınlığı ile de ilgili olduğunu göstermektedir. Buna cinsiyet farkını da ilave edebiliriz. Aynı anlatıcı -toplumsal yakınlık ile birlikte- herhangi bir erkek dinleyicinin yanında da icrasına başlamayacaktı. Yabancı bir erkek karşısında anlatıcının, sanatsal bir iletişime geçişini engelleyen sebep ise dini hassasiyetlerinden kaynaklanmaktadır. (Yılmaz, 2019)

İkinci anlatı örneğinde ise anlatıcı ve dinleyenler arasında yakın arkadaş grubu ile arkadaş iletişim seti meydana gelmiştir. "Halbwachs, bireylerin, anılarını bir toplumsal gruba üyelikleri yoluyla, özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantıları yoluyla edinebildiklerini, belleklerinde bir yerlere yerleştirdiklerini ve anımsayabildiklerini ileri sürmektedir." (Connerton, 1999: 60) Buna göre Nalbant'ın, annesi ile yakınlığı neticesinde birlikte geçirdikleri mekan ve zamanda paylaştıkları bir *yaşam/ anı* hafızasında yerini almış; yine yakın arkadaş grubu içinde bunu anımsayıp aktarabilmiştir. Yine Halbwachs'a göre bireyin tek başına anımsaması mümkün değildir. (İlhan, 2018: 161) Bireyin hatırlaması için başkalarının, anımsama için onu kışkırtmış olması, yani hatırlamasına bir şekilde sebep olmaları gerekmektedir. (Connerton, 1999: 60) Bu noktada Nalbant'ın anlatısı da kızının gösterdiği davranışa bağlı olarak gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Nalbant, kucağındaki altı aylık kızını yere oturtmak istemiş, *çocuğun oturmamak için ağlaması davranışı* ile Nalbant'ta hatırlama meydana gelmiştir. Burada belirtmek istediğimiz şey, kişide hatırlama eylemi bir şekilde gerçekleşse de ancak o, bir dinleyici olduğu takdirde onu anlatıya dönüştürebilecek olmasıdır. Bu bakımdan Nalbant'ın hatırlama süreci sonrasında kendisini dinleyen birileri olduğu

için anlatımına başlama isteği duymuştur denebilir. Muhtemeldir ki Nalbant'ın kızı onların yalnız oldukları bir ortamda aynı davranışı gösterseydi, kendisi de aynı hatırlama sürecini yaşasaydı, Nalbant, yanında kimse olmadığı için bu icra bütünü sergilemeyecekti.

Anlatıcılar hafızalarında Saklı Olanı Hatırladıkları İçin Anlatmaya Başlarlar:

Anlatıcının *belli bir yönde eyleme geçebilmesi*, yani anlatısına başlaması için ön koşul; amaçlanan yöndeki alternatifin varlığını bilmesi ve bu alternatif bilgiyi algılamasıdır." (İnceoğlu; 2011:85) Bu noktada Yılmazer'in anlatmaya başlamasında karganın sesini duyması ve onu kendi zihninde algılayıp anlamlandırması süreci gerekli bir ön koşuldu. Diğer örnekte ise Nalbant'ın dokuz aylık kızını oturturmak istemesi, çocuğun da oturmamaya çalışması ve ağlaması durumu, Nalbant'ın, -annesinin kızıyla ilgili tespitini- anlatmaya başlaması için algılaması ve anlamlandırması gereken ön koşulu oluşturmaktaydı. Her iki örnekteki ön koşul durumları gerçekleşmeseydi anlatıcılar da icralarına başlamayacaklardı. Bu ön koşul olarak belirtilen algılama Doğan'ın (2011: 54) tanımlamasına göre *idrak etmedir*. Başka bir tanımlamaya göre kişinin dış dünyasındaki soyut/ somut nesnelere, olay ve olgulara karşı aldığı duyumsal *sensible* bilgisi *information* algılamadır. (İnceoğlu; 2011:86) Elbette kişinin duyumsal bilgiyle aldıklarını anlamlandırmadığı müddetçe bunlar kişi için bir şey ifade etmeyecektir. Örneğin birinci anlatı örneğinde benim aynı bağlam içinde karganın sesini duyumsal olarak algılayıp onu herhangi bir şekilde anlamlandıramam gibi. Yine ikinci anlatı örneğinde görüldüğü üzere çocuğun oturmamak için ağlamasını görüp duymuş olmama rağmen onun bu durumunu Nalbant gibi anlamlandıramamamdır. Yani algılama sürecinde "duyu organlarına ulaşan bilgiler tek başlarına bir anlam taşımazlar." (Mısırlı, 2003: 5) Aynı zamanda onların çevredeki diğer uyarlardan ayrılması ve yorumlanması gerekmektedir. Bu çerçevede her iki örnekte de anlatıcıların duyumsal uyarımlar karşısında onları zihinsel olarak düzenleyip, yorumlayıp ve anlamlandırıp söz ile başkalarının da onu fark edebilecekleri bir *dünya görüntüsü* haline getirmiş olduklarını söyleyebiliriz. (Mutlu, 2008: 22, Berelson ve Steiner 1964'ten) Cüceloğlu algılamanın önemini, *insanoğlunun ancak algıladığı olaylara anlam⁶ verebilir* olmasına bağlamaktadır. (2003: 32) Mutlu da benzer şekilde anlam olmadığı takdirde algının da olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca Mutlu'ya göre "geçmiş deneyim, dil ve şu anın güdüleyici durumu veya gelecekteki hedefler şimdiki algılamamızı etkiler." (2008: 23) Bu açıklama çerçevesinde çalışmamıza konu olan her iki anlatı örneğine baktığımızda anlatıcıların, geçmişte yaşamış oldukları bir olayı, içinde buldukları -bizim de olduğumuz- *anın* çağrıştırmacı durumu neticesinde algıladıklarını söyleyebiliriz. Aynı ortamda benim onların anlattıklarını algılamam ise anlatı bağlamında bulunan herhangi bir dinleyiciden daha farklı gerçekleşmiştir. Çünkü ben anlatıları sonradan yazıp değerlendirebileceğim bir halkbilimi malzemesi olarak algılamış ve anlamlandırmış bulunmaktayım⁷. Bu sebepten özellikle ikinci anlatı

⁶ "Anlam, bağımsız olarak elle tutulur, güzel görülür bir kimlik taşımaz, soyuttur. Anlamın anlam değeri taşıyabilmesi, belli bir kavram çerçevesine oturtulabilmesine bağlıdır. (...) Anlam anlayana göre değer kazanmaktadır. Anlayan insandır. Bütün iç ve dış dünyası ile ilgili varlık idraki, varlığa dönük anlam yüklemeleri sayesinde algılayabilir ve yorumlayabilir.(...) Varlığını bütünlükten alan ve daima bütünlükle birlikte kalmakla beraber, hem özne hem nesne, hem bağlam hem de süreçten beslenerek teşekkül eden senfonik bir merkezdir." (Başer, 2012: 63-65) ; Anlama "inanmanın daha netleştiği, onun öğrenme ve bilgileşme sürecine girmesiyle şekillenen zihni bir tavır." (Başer, 2012: 67)

⁷ "Anlayanın bütün müktesebatı, birikimi, tecrübeleri, psikolojik, biyolojik, fizyolojik, ekonomik, tarihî, kültürel şartlar... yekpare bir iradeye dönüşmekte ve anlamının gerçekleşmesini sağlamaktadırlar." (Başer, 2012: 69)

örneğinde -birinci örnekte benden başka dinleyen yoktu- anlatı icrası benim için diğer dinleyene göre daha farklı anlam kazanmıştır. Bu da Mutlu'nun yukarıda ifade ettiği üzere algının *gelecek hedeflere* yönelik olarak gerçekleşebildiğini göstermektedir.

Algılama, anlama/ anlamlandırma aynı zamanda hatırlamayı da kast etmektedir. Başer, *anlama* kelimesi için iki temel açıklamanın yapılmış olduğunu belirtmektedir:

"ANG- kökünden türetilen bu kelimeye kök manası bakımından hatırlama, bellek denmiş. Diğeri ise sınır çizgisi diye ortaya konmuş. Besbelli ki sınır çizgisi bir alanın bitip diğer bir alanın başladığını hatırlatan bir işaretir. Yani sınır kavramı da ikaz yoluyla hatırlama- bildirme anlamıyla ortadadır. Dolayısıyla ANG- kökünden çıkarılması gereken temel mesaj hatırlama olmaktadır." (Başer, 2012: 68)

Anlatıların başlamasında anlatıcıların anlatılarını hatırlamaları/ anımsayabilmeleri oldukça önemli bir etkidir. Geçmişte yaşanmışlık veya bir şekilde şahit olma, duyma durumu *şimdiden* bakıldığında hatırlamayı gerektiren bir durumdur. Hatırlama⁸ bir icranın başlamasında büyük rol oynamaktadır. Zira anlatıcı ancak hatırladığı kadar anlatıcı rolünü üstlenebilir. Yani kişi ne kadar iletişim bağlamı içinde bulunursa bulunsun, ne kadar geçmişte şahit olduğu veya yaşadığı olay, durum; duygu, düşünce, bilgi ve tecrübeye sahip olursa olsun hatırlamadığı taktirde onları şimdiye taşıyamayacak ve her biri onun için ölü birikintiler olarak geçmişte kalacaktır. Ong'un (2012: 49) *anımsayabildiğini bilirsin* teoremi⁹ ile söyleyecek olursak anlatıcı anımsadığı/ hatırladığı kadar anlatıcıdır.

İnsan genelde kültürel veya bireysel hafızasında saklı olanı, günlük yaşamı içinde karşılaştığı çağrışımlarla hatırlamaktadır. Bu sözlü kültür ortamlarını meydana getiren, bu ortamın elemanları için hem hatırlama hem de aslında bir düşünce biçimidir. Şöyle ki Luria (1976), 1931-32 yıllarında Özbekistan ve Kırgızistan'nın bazı köylerinde yaptığı mülakatlar sonucu köylülerin bir sorunla karşılaştıklarında duruma göre düşündüklerini, ayrıca onların kategorik düşünme yerine işlevsel düşünmeyi tercih ettiklerini belirtmektedir. (Ong, 2012: 69) Bu düşünüş tarzı da onların karşılaştıkları olaylar karşısında ne türlü davranış sergileyeceklerini veya nasıl konuşmaya başlayacaklarını belirlemektedir. Sözlü kültürlerde aynı zamanda hatırlamayı tetikleyen *duruma göre* düşünme ve konuşmaya başlama biçimini biz de anlatıcıların kendi ifadelerinden

⁸ Hatırlamanın nasıl meydana geldiğine yönelik olarak, Batı düşünce geleneği çerçevesinde hatırlama biçimleri olarak geliştirilen bireysel/ kişisel, kolektif bellek ve kültürel bellek kavramlarını İlhan, "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma" adlı makalesinin özet kısmında şu şekilde tanımlamaktadır: "Bireysel bellek kuramı, bireyin belleğine içkin anılardan hareketle bir hatırlama kavramı geliştirirken" (...) "Kolektif bellek kuramı ise, bir grup ya da topluluk içinde oluşan anıların, yine o kolektif yapı içinde olduğunda hatırlanacağını ileri sürer." (...) Kültürel bellek kavramına göre de "bellek, hem geçmişini intikal ettirerek gelenek haline gelmesini sağlayacak hem de belleğin *kültürel* olarak inşa edilmesini sağlayacaktır." (İlhan, 2015a: 1395) daha fazla bilgi için bkz. M. Emir İlhan (2015a). "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma". *Turkish Studies*, S. 10/8, s. 1395-1408.; M. Emir İlhan (2015b). "Folklorik Bağlamda Anlatı: Gelenek, Dil ve Yorum". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 4/2, s. 738-747.; Pascal Boyer, (2015). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. Çev.Yonca Aşçı Dalar. Ed. Cumhuriyet Öztürk. Haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch 1. bs., İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.; Paul Ricoeur (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çev. M. Emin Özcan. Haz. Savaş Kılıç. 1. bs., İstanbul: Metis Yay.; Henri Bergson (2007). *Madde ve Bellek*. Çev. Işık Ergüden. 1. bs., Ankara: Dost Yay.; Douwe Draaisma, (2007). *Bellek Metaforları*. Çev. Gürol Koca. Hz. Ebru Kılıç, Tuncay Birkan. 1. bs., İstanbul: Metis Yay.

⁹ "Ne anımsayabilirsek onu biliriz. "Öklid (Euklides) geometrisini biliyorum," dediğimizde o anda Öklid'in her bir önerme ve kanıtının aklımızda olduğunu değil, onları kolayca anımsayabileceğimizi kastederiz." (Ong, 2012: 48)

anlamaktayız. Bu çalışma dışında yer alan bir kaynak kişi olan A.D¹⁰., (2015) *yeri gelecek ki anlatacan* ifadesiyle sözlü kültür ortamlarında anlatıların *tam da yeri gelmişken*, yani *duruma göre* oluşabileceğini belirtmektedir. Yılmaz de "bir muhabbet ederken bir söz sözü getirir, söz sözü açıldığı zaman o çağırıyor bana, sözler bana çağırıyor, onu hatırlatıyor bana" ifadeleriyle kelimelerin hatırlatıcı etkisini belirtmenin yanı sıra içinde bulunduğu duruma uygun olarak, konuşmaya başladığını belirtmektedir. Anlatıcı konuşmasını, bir işleve, yani bir durum karşısında işe yarar bir amaca yönelik olarak başlattığını da şu sözleriyle açıklar:

"Bana çok lazım bi şey gördüysem duyduysam, ben mücadele ediyosam, bi şey öğrenmek istiyosam, aksine de gördüysem onu hee tamam diyorum bu bana lazım, böyle yapmam lazım. (...) onları iş yaparken, söylerken daha çabuk hatırlıyorum." (2019)

İçinde bulunulan durumun gereği üzerine gerçekleşen hatırlama sonucu konuşmaya başlamayı, ki bu tür konuşmalar aynı zamanda bir fikri aktarma, öğretme, haber verme, eğlendirme gibi işlevlere sahiptir, çalışmamızın ikinci örneğinde de görmekteyiz. Bu örnekte anlatıcı, çocuğun oturmamak için ağlaması üzerine, annesinden aktardığı, *çocuklar doğarken kırk bin akilla doğar, kırkına kadar kırkı kalmaz* (2019) ifadesi ile ortamda bulunan diğer kişilere *çocuğun bu davranışını tanımlar mahiyette bir açıklama, meydana gelen durumun izahı* işlevlerini içeren bir konuşma başlangıcı sergilemiştir. Başka bir ifadeyle yerinde söz söyleme, duruma yönelik bir tespiti veya tecrübeyi aktarma bu örnekte olduğu gibi sözlü kültür anlatılarının başlamasına sebep olmaktadır.

İnsan hafızasını harekete geçiren çağrışımlar onun içinde yer aldığı bağlamda maddi veya manevi her türlü şey olabilmektedir. Örneğin bir ses, bir koku, bir söz, başka birinin bir bakışı, ağlaması, gülmesi, kendisinin bir an için hayali olarak düşüncelere dalması, onu içinde bulunduğu bağlamdan koparıp başka yaşanmışlıklara götürebilmekte ve o gittiği yerden de olanları şimdiye taşıyabilmektedir. Başka bir ifadeyle anlatıların *birinci bağlamlarında*¹¹ bulunan her hangi bir şey ile *ikinci bağlamlarında* yer alan herhangi bir şey arasında kurulan benzerlik de hatırlamayı sağlamaktadır. Buna göre birinci anlatı örneğimizde anlatıcı, *ona benzer şeyler varsa, benzer olması lazım tabi* (Yılmaz, 2019) sözleriyle hafızasında saklı olan -icrası, anlatısı- ile içinde bulunduğu fiziksel ortamdaki herhangi bir unsurun arasında kurabileceği benzerlik ilişkisi ile hatırlamanın gerçekleştiğini belirtmektedir. Yılmaz anlatı ortamındaki duyduğu karga sesi ile çocukluğunda duyduğu karga sesi arasında kurduğu benzerlikten ötürü annesinin sözlerini hatırlamış ve anlatmaya başlamıştır. Yani geçmişte duyduğu karganın sesi ile *şimdideki* karganın sesi bir çeşit köprü oluşturmuş ve anlatıcının bir anda geçmişle şimdi arasında yolculuğunu başlatmıştır. Bu noktada karganın sesi Yılmaz ile birlikte dinleyici olarak bulunduğum ortamda benim için hiçbir şey ifade etmezken, Yılmaz'ın hafızasında adeta onun geçmişe yolculuğunu başlatan bir çağrışım unsuruna

¹⁰ A.D. ile yaptığımız görüşme kayıtları özel arşivimizde mevcuttur.

¹¹ Anlatıların *birinci bağlamları* onların ilk icra oldukları, yani anlatıcıların geçmişte yaşadığı ortamı ifade etmektedir. Buna göre, birinci anlatı örneğimiz olan Yılmaz icrasının *birinci bağlamı*, kendisinin annesiyle birlikte bulunduğu tarla mekanıdır. Bu bağlamda kaynak kişi Yılmaz'ın annesi Sultan Gökdemir, dinleyen ise Kadriye Yılmaz'dır. Anlatının *ikinci bağlamı* ise bizim dinleyici olarak yer aldığımız, Yılmaz'ın de anlatıcı olduğu bağlamdır. İkinci örneğimiz olan Nalbant icrasının *birinci bağlamı* onun annesiyle bulunduğu ortamdır. Bu bağlamda anlatıcı Makbule Güngör, dinleyen Dilek Nalbant'ır. Bu örneğin *ikinci bağlam* mekanı Nalbant'ın evi, anlatıcı Nalbant, dinleyenler ise ben ve bir başka hanım arkadaşımızdır. Sözlü anlatılarda *birinci* ve *ikinci bağlamlar* için bkz. Dilek Yüsküp (2018). "Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum" Söz Öbeğinin, Bağlam Merkezli Yaklaşımına Göre İçerik Tahlili ve İşlevleri, TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, S. 14, s. 105-126

dönüşmüştür. Halbwegs, "daha önceki yıllarda yaşanmış bir hatırayı tekrar bulmak istediğimizde, o zaman içinde bulunduğumuz çevreyi de bulmak gerektiğini." (Bilgin, 2007:211) belirtir. Bu bağlamda diyebiliriz ki, Yılmaz, karga sesini duymasaydı geçmişte yaşadığı bu anısını hatırlamayacak ve anlatım başlamayacaktı. Hatta bu noktada belirtmeliyim ki kendisi annem olmasına ve daha önceleri pek çok defa geçmişteki bilgi birikimine yönelik birçok konu üzerinde konuşmuş olmamıza rağmen bu aktardığını ilk defa duymuştum. Karga sesini duyar duymaz "aaaah aaaah aaaah" ifadesiyle konuşmaya başlamış olması onun hatırlamada ve anlatmaya başlamada Halbwegs'ın yukarıda ifade olunan yaklaşımına göre içinde bulunduğu ortamın etkisini ortaya koymaktadır. Golstein'in¹² (1964; 1977: 60-61) derleme çalışması örneğindeki ayakkabı tamircisi olan kaynak kişinin ancak kendi dükkânında ayakkabı tamir ederken türkülerini hatırlaması ve aktarması da çevrede bulunan herhangi bir unsurun benzerliği neticesinde oluşan hatırlamaya örnektir. Yılmaz, bu hatırlama süreci ile geçmiş ve şimdi arasında bir koridor oluşturmuş; bedenlenmiş şimdide, yani benim de içinde olduğum fiziki bağlamda bulunmasına rağmen; kendi geçmişine, çocukluğuna doğru *zihinsel zaman yolculuğu*¹³ (Boyer, 2015: 20) gerçekleştirmiştir. Öyle ki Yılmaz'ın icrası sırasında *hafızasında saklı olanın izini sürercesine* (Draaisma, 2007:61) uzaklara doğru bakan gözleri, sanki önünde duran fiziki mekanı değil, annesiyle yaşadığı bağlamı görüyormuş gibiydi. Anlatıcının bu hali onun *fotoğrafik belleğe* (Draaisma, 2007:19) sahip olduğunu da göstermektedir. Yine kendisinin ifadesiyle "o kadar dikkatimi çekmiş ki şu anda o oturulan yer, o konuşulan yer, Bahattin'in [kardeşinin küçüklüğündeki bir olayı] durduğu şekli böyle gözümün önünde" (2019) aktardığı bu sözler, onun geçmişi hatırlamada ve söze dökmeye fotoğrafik hafızasının etkisini ortaya koymaktadır.

Sözlü anlatıların icra olayının başlamasında Dundes'in (2003b:70) *doku (texture)* olarak adlandırdığı, *dil özellikleri, kafiye, alliterasyon, yoğunluk, derinlik, ekleme yerleri, tonlama ve yansımalar* da hatırlamayı sağlayıcı unsurlar olabilmektedirler. Ong, bu konuyla ilgili olarak sözlü kültürde bir kişinin güç bela inceleyip sözelleştirdiğini ileride hatırlayabilmesi için *belleğe yardımcı olan, ağızdan çıkmaya hazır düşünce biçimlerinden* (2012: 49) bahseder ve bunların, yani kalıplaşmış biçimin, sözlü kültürde sadece şiire değil, hemen hemen tüm düşünme ve anlatım biçimine hâkim (2012: 40) olduğunu belirtir. Bu tür anlatılar sözlü kültürde bireylerin iletişim ortamlarında uzun süreli sözlü temele dayalı olarak oluşturdukları düşünce biçimleridir. Bu düşünce biçimleri "şiir kalıbına girmese bile ritim ağırlıklıdır; çünkü ritim, bedensel ritim de dahil, anımsamayı kolaylaştırır." (2012: 50) Çalışmanın örneklerinden olan Yılmaz'ın icrasına başlamada karganın kendine has ötüşündeki ritim, hatırlatıcı unsur olmuştur. Ancak hatırlamayı kolaylaştırıcı bu unsuru ilk defa meydana getiren, yani ilk olarak karganın sesini taklit ederek

¹² Skoçya'da benim kaynak kişilerimden birisi, sun'i bir ortamda, söyleyeceği türkülerini hatırlayamamıştı. Ona ayakkabı tamir takımlarını getirdim, ayakkabılarını tamir etmesini ve bana türkü söylemesini istedim. Bu da bir sonuç vermedi. Nihayet bana şöyle dedi: Eğer dükkânıma gelersen, orada senin ayakkabılarını tamir ederken, senin bantlarını da türkü ile doldururum. Dükkânında tabii bir türkü söyleme ortamında bana birbiri arkasına hiç duraklamadan ve bir şey eksik bırakmadan 30 halk türküsü söyledi. Halbuki, sun'i ortamda, ondan yalnız bölük pörçük türküler ve melodiler elde edebilmişim. Gerçekten de, ondan aldığım icra üslubu hakkında kayda değer şeyler, sadece dükkânının tabii ortamı içinde söyledikleriydi. (1964; 1977: 60-61)

¹³ "Anısal bellek , Tulving'in tanımında "zihinsel zaman yolculuğuna" atfedilen temel işlevdir." (Boyer, 2015: 20, Tulving 1999'dan)

kargayı konuşuran anlatıcının annesi Sultan Gökdemir'dir. Gökdemir, karganın ötüşünü taklitle sesine benzer bir ritim vererek, sözde karganın düşüncelerini aktarmış; kargaya insana ait özellikler atfetmiştir. Gökdemir'in kargayı taklit ederek sesine onunkinin benzeri ritim vermesi ve kargayı, kişileştirme sanatı ile konuşurarak, onun düşüncelerini aktarması halk sanatı icrasının orijinal bir örneğidir. Bu icra olayı aynı zamanda bize fabl türünü hatırlatmaktadır. S. Kemal Karaaioğlu'nun tanımlamasına göre:

"Fabl canlılaştırma sanatından faydalanır. Canlılaştırma, duygusu, hareketi, konuşması olmayan şeyleri, insan gibi duyar, hareket eder, konuşur bir halde anlatmaktır. Kişileştirme ve konuşurma, eski deyimiyle teşhis ve intak sanatı da denilen canlılaştırma yardımıyla fabl, canlılık, güzellik ve değer kazanır." (Odacı, 2009: 315)

Fabl, tanımdan da anlaşılacağı üzere bu tür hikâyeye üreten kişinin hayal gücünü ve çevresindeki varlıklarla kurduğu ilişkiyi/ uyumu göstermektedir. Okuma yazma bilmeyen, sınırlı bir çevrede ve kapalı bir toplumda hayatını sürdürmüş olan Gökdemir'in, bu icrası ile Boratav'ın belirttiği gibi onun sanatsal vazifesini yapan bir şair/ sanatçı olduğunu söylemenin abartı olmadığını düşünmekteyiz. Boratav'a göre:

"Filhakika [gerçekten], mesela bir vaka üzerine bir köyde türkü yakan bir kadın da, folkorik ilk şeklini veren, onu adeta doğuran kimse olmak bakımından, ferdi sanat vazigesini yapmış bir şairdir ve bu itibarla, mesela Karacaoğlan veyahut Dadaloğlu'ndan farksızdır. Fakat o, bu ikincilerden, ismi, şahsiyeti ve eseri ilk şekliyle devam edemediği için bir fark gösteriyor. (2000: 36)

Bu bağlamda Başgöz'ün (1993: IX) de ifadesiyle *folklorcunun asıl amacının insanımızı ve toplumumuzu daha iyi tanıtmak* olduğu gerçeğinden hareketle, ancak bu tanıtmaya işinin sadece şu ana kadar elde edilmiş malzemeler ile değil; Gökdemir gibi toplumun kültür inşasına katkı sağlayan, ancak isimleri duyulmamış insanlarımızın da ürettikleri malzemeleri tanıtmak ve gelecek nesillere duyurmak noktasında bu çalışmanın ayrıca önem arz ettiğini düşünmekteyiz. Aynı şekilde anlatıyı yıllarca hafızasında saklı tutup yaşamının sıradan bir ânında onu hatırlayıp, yalın bir aktarmanın ötesinde, adeta bir meddah¹⁴ tavrı ile *kendi sunumu* (Yapıcı, 2008: 56) olarak oyun sergilercesine icra eden Yılmaz de bu toplumun kültürel hafızasının sonraki nesillere akışını sağlayan bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda ikinci anlatı örneğimizdeki anlatıcılardan Dilek Nalbant ve annesi, Makbule Güngör ile ilgili de benzer değerlendirmeler yerinde olacaktır. Zira hem Nalbant hem annesi, Güngör - o da bu söz öbeğini, kayınvalidesinden duymuş- söz öbeğini anlamlı bir bağlam içinde hatırlayıp; sözün anlam ve değerinin ancak en uygun koşul ve zamanda anlaşılabilceği prensibi doğrultusunda, ifade etmek hasebiyle her ikisi de genelde Türk toplumunun özelde ise kendi çevrelerinin kültür taşıyıcısı görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdir. Yıldırım'ın anlatıcının toplum için ne denli değerli olduğunu ifade sadedinde kullandığı tanımlarla söyleyecek olursak çalışmamıza konu olan her iki anlatı örneğini bize taşıyan bu anlatıcılarımız, *bir gözlemci, bir yazar, bir haberci, bir yayıcı ve bir dağıtımçı* olarak toplumun kültür inşası ve aktarımındaki haklı yerlerini almışlardır. (1998: 98)

¹⁴ Anlatıcıyı meddaha benzetmemiz, meddahların icra tarzları gibi, anlatıcımızın, annesinin hikayeleştirerek anlattığını kendisi de *düz sözle, konuşma diliyle* hikayeleştirmesi, karganın ötüş sesinin oldukça benzerini çıkartarak, güçlü bir *taklitle* anlatımında *gerçeklik çabası son sınırına götürmeye yönelmesi* (Boratav, 2003: 85) olmuştur.

Anlatıların yapısal özelliklerinin hatırlamayı kolaylaştırması ve bundan dolayı da icranın başlaması durumunu örneklemek açısından birinci anlatı örneğimiz olan Yılmaz'ın icrasına baktığımızda, duyduğu karga sesinin kendisinde uyandırdığı ritim duygusu ile onda hatırlamanın gerçekleştiğini görmekteyiz. Anlatıcı kargayı taklitle "aaaah aaaah aaaah" seslerini, dilin prozodik¹⁵ özelliklerini kullanmak suretiyle, karganın öterkenki çıkardığı ses uzunluğu ile orantılı bir şekilde uzatarak çıkarırken, aynı zamanda karganın üzüntülü duygu durumunu ifade edecek bir ses tonu kullanır. Bu üç ses tekrarını da karganın her ötüşü arasındaki sessizlik uzunluğuna eşit, sessizlik arası vererek gerçekleştirmiştir. Anlatıcı sesin uzunluğunun dışında yüksekliğini de yine karganın çıkardığı sese benzeterek ayarlamıştır. Anlatıcının bu taklidi hem karganın taklidi, hem de annesinin sesinin taklididir. Akabinde anlatıcı "annem bize tarladayken derdi ki: Bu karga niye ötüyo biliyo musun? (2018) giriş ifade eden *icrasal çerçeve anahtarı*¹⁶ ile asıl anlatımına başlayacağını haber verdikten sonra, tekrar *aaaah, aaaah, aaaah*, (2018) karga sesini taklitle ikinci bir başlangıç yapar. Bunun da sonrasında *karga diyomuş ki, hesapta* (2018), *hesapta* kelimesi ile *karganın konuşması olmayacak bir iş ama siz gerisini dinleyin*, dercesine geçiş işlevi taşıyan formelle asıl aktarımını yapar. "Karga dedi ki, burda mısırları aldınız götürdünüz bize yiyecek kalmadı" (2018) sözleri ile kısa bir fabl örneği kabul edilebilecek hikâyeyi aktarır. Anlatıcı hikâyesini yine karganın çıkardığı *aaaah aaaah aaaah* (2018) sesini ilkinde olduğu uzunluk ve yükseklik ile taklit ederek sonlandırdı. Bu son tekrar da aslında hikâyenin aslındandır, şöyle ki bu son tekrarlar mısırların bittiğini görüp, çaresiz ve ümitsiz kalan karganın hüzünlü ötüşü ile tarlayı terk etmesini canlandırmaktadır. Nitekim anlatıcı *ara söz*¹⁷ olarak nitelendirebileceğimiz kendi duygu ve düşüncelerinin ifadesi olarak, annesinin sözde kargaya ait bu sözleri aktardığında bir çocuk olarak kargaya çok acıdığını, üzüldüğünü (2018) de belirtmiştir.

İkinci anlatı örneği olan Nalbant'ın annesinden duyup aktardığı söz öbeği, yapısı itibariyle kolaylıkla hatırlanıp aktarılabilecek özelliğe sahiptir. Ong'un da ifade ettiği şekilde "düşüncenin ritmik, dengeli, tekrarları ya da antitezleriyle, kelimelerdeki ünsüz ve ünlü seslerin uyumuyla, sıfatlar ve başka kalıpsal ifadelerle akması, herkesin sık duyup kolaylıkla hatırladığı, kolay hatırlanacak şekilde biçimlenmiş" (Ong, 2012: 49) bir yapıya sahip bu söz öbeğini Nalbant, çocuğunun oturmakta inat etmesi ve ağlaması davranışı ile hatırlamış ve aktarmıştır. Bu noktada ilk hatırlatmanın aslında çocuğun davranışının olduğunu söyleyebiliriz; ancak söz öbeği, Ong'un da belirttiği gibi onun kolay hatırlanır olması özelliğinden ötürü icraya dönüşmüştür. Nitekim Nalbant ile daha sonra gerçekleştirdiğimiz ikinci görüşmemizde kendisine, *söz öbeğini o ortamda neden*

¹⁵ "Zamanlama, ses perdesi, ses yüksekliği dilin prozodik özellikleridir. ((Hogg; Vaughan, 2007: 618); "Lynott ve Connell" göre (2010) tonlama, vurgu, zamanlama ve ritim yönleriyle sözel iletişimin merkezinde yer alan bir özellik (...) Khun, Schwanenflugel ve Meisinger' göre Prozodi evrensel bir kavram olmasına karşın, her dilde farklı bekleme, tonlama ve vurgulama özellikleri olduğundan prozodinin hissedilmesi de dilin yapısına göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında ise prozodi ait olduğu dilin müziğidir. (Keskin vd., 2013: 169)

¹⁶ Bu terimi ilk kullanan R. Bauman'dır. (1977) "Çerçeve Anahtarı'nın daha geniş bir açıklaması, iletişimsel ilişkinin bir özelliği olarak mesajı verenin mesajı nasıl yorumlanacağına ve nasıl bir çerçevenin oluşturularak mesajın onun içine oturtulması suretiyle çözüleceğine dair bilgiler şeklinde yapılabilir.(...) Bir çerçeveyi doğrudan ve kesin olarak yahut dolaylı olarak tanımlayan herhangi bir mesaj "icrasal çerçeve anahtarı"dır." (Çobanoğlu, 2002: 275)

¹⁷ "Standart sözlükler ara sözü "ana temadan sapan bir pasaj" veya "ana konudan ayrılma, ana konudan uzaklaşma" şeklinde tarif ederler." (Başgöz, 2001: 87)

anlattın? diye sorduğumuzda, benim de içinde bulunduğum -anlatının ikinci- bağlamındaki, söz öbeğini anlatmasını sağlayan hatırlatıcı unsur olan çocuğun tavrı Nalbant'ın aklına gelmedi; bunun yerine tekrar, anlatının *birinci bağlam*ındaki annesinin söylediği şekli ile söz öbeğini aktardı. Bu da bize söz öbeğinin olduğu çevredeki uyaranların kimi zaman unutulabileceği veya değişebileceği; ancak söz öbeğinin kendisinin yapısal özelliğinden ötürü çabuk hatırlanabileceğini göstermektedir. Yani burada unutilan, çocuğun hangi eylem karşısında sinirli veya inatçı tavır sergilediğidir. *Birinci bağlam*da elindeki oyuncuğu defaatle atması sonucu söz öbeği Güngör tarafından hatırlanıp söylenmişti, *ikinci bağlam*da ise çocuğun yere oturmamak için inat tavır sergileyerek ağlaması üzerine söz öbeği Nalbant tarafından hatırlanıp icra edilmişti. Burada hatırlatıcı unsur çocuğun inat tutum sergilediği herhangi bir davranışıdır.

Nalbant'ın hatırlaması ve anlatmaya başlamasında şu noktaya da dikkatleri çekmek istiyoruz. Nalbant kızının davranışını bir uyaran olarak algılayıp yorumlarken, aslında annesi ile bütün konuşmaları aynı anda zihninde toplanmıştı. Yani anlatıcının zihninde, hatırlamayı harekete geçiren ilk uyaranla birlikte, bütün bu durumun anlamını yüklenen, vurucu ifade olan söz öbeği de dahil hepsi bir bütün olarak canlanmıştır. Şayet hatırlamayı sağlayan ilk uyaranla -çocuğun davranışı- aynı anda asıl anlamı taşıyan söz öbeği anlatıcının aklına gelmeseydi muhtemel ki anlatıcı bu aktarımını hiç yapmayacaktı. Bir başka ifade ile söyleyecek olursak anlatıcı bütün meramını yüklediği söz öbeğini, yapısı itibariyle kolay hatırlanabilir olmasından dolayı hatırlamış ve aktarmıştır. Şöyle ki bizim de içinde bulunduğumuz arkadaş grubu ortamında Nalbant kızını yere oturtmak ister, çocuk buna direnerek ağlamaya başlar ve Nalbant, kızını oturtamayınca bize dönerek, annesiyle birlikte oldukları bir zaman yine kızının benzer bir davranışı üzerine annesinin şu sözleri söylediğini aktarır: "Dilek bu biraz sinirli olacağı benziyor" (2019) Bu cümle bize yukarıda ifade etmeye çalıştığımız üzere aslında söz öbeğinin Nalbant'ın zihinde hazır olduğunun haberini veren icrasal çerçeve anahtarı olarak değerlendirebileceğimiz giriş cümlesidir. Devamında Nalbant, annesinin bu öngörüsünü kabul etmeyen *yok anne çocuk o bilerek yapmamıştır*. (2019) cümlesi ile annesinin fikrine karşı çıktığını belirtir. Bu arada Nalbant'ın "ben anneme böyle söylerken oyuncuğu çocuğun eline verdim o da oyuncuğu gözümün içine baka baka sinirli bir şekilde tekrar yere attı." (2019) cümlesi dinleyenlere *şimdi söyleyeceğim söz öbeği çok yerinde söylenmiş bir sözdür, siz de bütün bu giriş cümlelerimle ifade ettiğim şekliyle durumu anlayabilirsiniz* mesajını içeren icrasal çerçeve anahtarı ile asıl konuşmasına geçiş yapar. Bütün bu ifadeler, sanatsal bir iletişimin başlamak üzere olduğunu dinleyenlerine haber verdiği gibi, geleneksel anlatının icrasına dikkat çekme fonksiyonlarını (Çobanoğlu, 2002: 308) da yerine getirmektedir. Dinleyenler artık Nalbant'ın annesinin, çocuğun bu tavrı ile ilgili tespitini ispatlayıcı ifadelerini duymaya hazır hale gelmiştir: "Kızım çocuklar doğarken kırk bin akılla doğar, kırkına kadar kırkı da kalmaz."¹⁸

¹⁸ Anlatıcı annesinden duyduğu söz öbeğini, "çocuklar doğarken kırk bin akılla doğar kırkına kadar kırkı da kalmaz" şeklinde hatırlayıp söylemiştir. Ancak bu söz öbeğinin, *doğarken* kelimesini çıkardığımızdaki "çocuklar kırk bin akılla doğar/ kırkına kadar kırkı da kalmaz" şekli Mahmut Karademir'in (2006) Ata Sözlerinde Manzum Yapı Meselesi adlı çalışmasında 90. sırada yer alan "çiftçiye yağmur, yolcuya kurak/ cümlelerin hakkını verecek hak" (s.120) atasözünde olduğu gibi on heceli beyit şeklinde söylenmiş manzum atasözüne benzediği görülmektedir. Karademir'in Ömer Asım Aksoy'un (1984) Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü: Atasözleri Sözlüğü 1; Ersin Özarslan'ın (2003) Tortum Atasözleri; M. Ertuğrul Saraçbaşı ve İbrahim Minnetoğlu'nun (2001) Örneklî ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü'nden aldığını belirttiği manzum atasözlerinden oluşan bu eserini incelediğimizde örnekler arasında Nalbant'ın aktardığı bu söz öbeğine/ atasözüne rastlamadık. Bununla ilgili olarak yapılabilecek başka bir çalışma ile söz öbeğinin/ atasözünün yapı, içerik ve anlamları ile herhangi bir yazılı kaynakta bulunup bulunmadığı da tespit edilebilir. Ancak

(Nalbant, 2019) Bu söz öbeğinin, belli bir fikri, duyguyu, belli bir biçimde ve belli kelime gurupları ile aktaran, geleneksel (Başgöz, 1986:39) bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Aynı zamanda *-k* sesinin ve kırk kelimelerinin tekrarları; *doğar* ve *kadar* kelimelerindeki *-ar* heceleri ve *akılla* ve *kırkına* kelimelerinin sonundaki *-a* seslerinin tekrarları ile aliterasyon sanatı yapılarak, şiirdeki gibi olmasa da söz öbeğine bir ritim vermek suretiyle şiir etkisi kazandırılmıştır. Bu haliyle söz öbeği *hoşa giden, bellekte kolay kalan anlatım biçimine ulaşmasıyla.*” (Aksan, 1999: 138) Nalbant'ın da onu kolaylıkla hatırlayıp anlatması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç

Halkbiliminin ve halkbilimcinin amacı insanımızı ve toplumuzu daha iyi tanımak ve tanıtmak, yani gelecek nesillere aktarmaktır. Bunun yolu da öyle sanıyoruz ki halkbilim çalışanlarının toplumun zengin ve dinamik kültürel hafızasını keşfetmesinden geçmektedir. Toplumun kültürel hafızası onu harekete geçirecek uyaranların bulunduğu bağlamlarda hem var olanı açığa çıkarır hem yeniden oluşur; hem çevresini etkiler hem de kendisi etkilenir. Onun bu çok yönlü canlılığı insanoğlundan ayrı düşünülemez. Zira insan gerek bireysel gerekse toplumsal yönü ile kültürü inşa edebilme özelliğine sahip olduğu gibi kendisi de içinde bulunduğu kültürün özelliklerine göre şekil alabilen bir varlıktır. Onun bu özelliği yaratılmış diğer hiçbir varlıkta bulunmayan *düşünme* ve *konuşma* yetisinden kaynaklanmaktadır. İnsanoğlu sınırsız ihtiyaçları ve istekleri çerçevesinde konuşma ve iletişim kurma sonucu gerek kendi yaşamı gerekse kendi dışındaki tüm insan ve varlıklara yönelik, hayatı anlama, paylaşma, bilgi üretme, yaşamı kolaylaştırma, düzen oluşturma, duygu, düşünce, tecrübe ortaya koyma, sanat üretme gibi birçok işlev içeren eylem ve sözlerde bulunmaktadır. Bundan dolayı bu çalışma ile bir kaynak kişinin hangi koşul ve şartlarda halkbilimine konu olabilecek söz ve davranışlarda bulunabileceği yine onun içinde bulunduğu en doğal ortamlarda, yani günlük yaşantısı içinde gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Bu çerçevede bu çalışma ile bizim araştırma niyeti olmaksızın bulunduğumuz icra ortamlarında kaynak kişilerin icralarına şahit olduğumuzu, bir bakıma onlarla yaşam paylaşımı oluşturduğumuzu söyleyebiliriz. Bu şahitlik sırasında icranın halkbilimi açısından önemini fark etmemizden ötürü, icra esnasında herhangi bir kayıt yapmadan, sonradan aklımızda olanları unutmadan yazıya geçirerek çalışmamızı sürdürmüş bulunmaktayız. Bu sayede ortamın doğallı bozulmadığı gibi biz de bu doğal ortamın icrasına muhatap olanlar arasında yer almış olduk.

Bu çalışma ile anlatıcıların, hangi sebepten ötürü anlatmaya/ icraya başladıkları üzerinde örneklerden hareketle cevaplar aradık. Buna göre anlatıcıların öncelikle içinde buldukları iletişim bağlamlarında kendilerini dinleyen biri/lerinin olduğunu özellikle de kendilerini dikkatle, değer vererek dinleyen biri/lerinin olduğunu bilmeleri neticesinde icraya başladıklarını gördük. Ayrıca anlatıcıların hafızalarında saklı olanı, onlara çağrıştıracak çevre uyaranlarının etkisiyle hatırladıklarını ve bu hatırlama neticesinde de icraya başladıklarını gözlemledik.

bütün bunlar bizim çalışma amacımız dışında kaldığı için bu yönde bir araştırmaya yer vermedik. Manzum atasözleri ile daha fazla bilgi için bkz. Mahmut, Karademir (2006). Ata Sözlerinde Manzum Yapı Meselesi *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 27, s. 109-132.

Bu çalışma neticesinde anlatıların ilk söyleyenleri Sultan Gökdemir ve Makbule Güngör¹⁹ ile anlatıları, şahit olduğumuz bağlamda aktaran Yılmaz ve Nalbant kaynak kişilerimiz, özelden kendi toplumlarının genelde ise Türk toplumunun kültürünü bir dantel gibi ilmek ilmek örmede vazifelerini yerine getirmiş değerler olarak tarihteki kalıcı yerlerini alacaklarını ümit etmekteyiz. Son söz babında bu tür çalışmaların bize daha önce örneğine rastlanmamış sözlü anlatılarla birlikte, onların ilk üretenlerini veya en uygun şartlara göre tekrar kullananlarını/ aktaranlarını da keşfetmemizi sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Akpınar, Birsen (2007). *Sivas Fıkraları (Yapı, İşlev, Bağlam)*, Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi
- Aksan, Doğan (1999). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yay.
- Başer, Sait (2012). *Toplumsal Akıl Anlamak*, İstanbul: İrfan Yay.
- Başgöz, İlhan (1986). *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yay.
- Başgöz, İlhan (1993). *Türk Bilmeceleri II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1471, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi/ 8.
- Başgöz, İlhan (2001). "Sözlü Anlatımda Ara Söz: Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi". Çev.: M. Ekici, *Milli Folklor*. S.50, 2001, s.86-104.
- Ben-Amos, Dan (2007). "Halk Bilgisinin Bağlamı: İmalat ve Beklentiler". Çev.: M. Ekici, *Milli Folklor*, S.76, 2007, s. 232-243
- Bilgin, Nuri (2007). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü Kavramlar Yaklaşımlar*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Boratav, Pertev Naili (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*. Haz. M. Sabri Koz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Boratav, Pertev Naili (2003). *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: K Kitaplığı.
- Boyras, Şeref (2008). "Sözlü Anlatıların Sürekliliği Üzerine Düşünceler". *Folklor/ Edebiyat*, S.54, 2008, s.105-118.
- Çobanoğlu, Özkul (2002). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yay.
- Doğan Cüceloğlu, (2007). *'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları*. 28. bs. İstanbul: Remzi Yay.
- Doğan, Mehmet (2011). *Büyük Türkçe Sözlük*. , 1. bs., 1981. Ankara: Yazar Yay.
- Douwe Draaisma, (2007). *Bellek Metaforları*. Çev. Gürol Koca. Hz. Ebru Kılıç, Tuncay Birkan. 1. bs, İstanbul: Metis Yay.

¹⁹ Sultan Gökdemir ve Makbule Güngör, görüşme yaptığımız kaynak kişilerimiz olmadıkları için onlarla ilgili şahsi bilgilere kaynakçada yer vermemiş bulunmaktayız. Onlarla ilgili bilgiler arşivimizde mevcuttur.

- Draaisma, Douwe (2007). *Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi*. İstanbul: Metis Yay.
- Dundes, Alan (2003a). "Halk Kimdir", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Çev. M. Ekici. Haz. Gülin Ögüt Eker; Metin Ekici; M. Öcal Oğuz; Nebi Özdemir. *Milli Folklor*, S.38, 1998, s.106-119.
- Dundes, Alan (2003b). "Doku Metin ve Konteks", *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*. Çev. M. Ekici. Haz. Gülin Ögüt Eker; Metin Ekici; M. Öcal Oğuz; Nebi Özdemir. *Milli Folklor*, S.38, 1998, s.106-119.
- Ekici, Metin (2004). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yay.
- Ekici, Metin (2014). "Kuramlar ve Yöntemler". *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Haz. M. Öcal Oğuz, Metin Ekici, Mehmet Aça, A. Müge Yılmaz, Dilaver Düzgün, R. Bahar Akarpınar, Mustafa Arslan, Gülin Ö. Eker, Tuba Özkan. Ankara: Grafiker Yay.
- Henri Bergson (2007). *Madde ve Bellek*. Çev. Işık Ergüden. 1. bs, Ankara: Dost Yay.
- Hogg, Michael A.; Grahamm Vaughan (2007). *Sosyal Psikoloji*, Çev. İbrahim Yıldız, Aydın Gelmez, Haz. Emre Çetin, İbrahim Yılmaz. Ankara: Ütopya Yay.
- Işık, Metin (2011). *Sizinle İletişebilir Miyiz?* Konya: Eğitim Akademi Yay.
- İnceoğlu, Metin (2011). *Tutum Algı İletişim*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Karademir, Mahmut (2006). Ata Sözlerinde Manzum Yapı Meselesi Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S. 27, s. 109-132.
- Kaya, Murat (2014). *Hız Ali'den 111 Hatıra*. İstanbul: Erkam Yay.
- Kaypakoğlu, Serdar (2008). *Kişilerarası İletişim Cinsiyet Farklılıkları Güç ve Çatışma*. İstanbul: Derin Yay.
- Keskin, Ahmet (2016). "Prof. Dr. Dan Ben-Amos İle Halkbilimi (Folklor) Üzerine Eleştirel/Çözümsel Bir Söyleşi". *Milli Folklor*. S. 111, 2016, s. 224-233.
- Keskin, Hasan Kağan, Muhammet Baştuğ, Hayati Akyol (2013). "Sesli Okuma Ve Konuşma Prozodisi: İlişkisel Bir Çalışma". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, S.2, 2013, s.168-180.
- Kılıç, Veysel (2002). *Dilin İşlevleri ve İletişim*. İstanbul: Papatya Yay.
- M. Emir İlhan (2015a). "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma". *Turkish Studies*, S. 10/8, s. 1395-1408.
- M. Emir İlhan (2015b). "Folklorik Bağlamda Anlatı: Gelenek, Dil ve Yorum". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 4/2, s. 738-747.
- M. Emir İlhan (2018). "bellek çalışma klavuzu veya "unutulanlar, unutanları asla unutmazlar" . *International Journal of Social Inquiry*. S. 11/ 2, s. 153-170.

- Mısırlı, İrfan (2008). *Genel ve Teknik İletişim Kavramlar İlkeler Uygulamalar*. Ed. Seher Mısırlı. Ankara: Detay Yay.
- Mutlu, Erol (2008). *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Ayraç Yay.
- Odacı, Serdar (2009) *Dil ve Anlatım Dil- Yazılı Anlatım- Sözlü Anlatım- Etkili İletişim*, Ed. Serdar Odacı. Haz. Yazarlar, Saadettin Koç, Hüseyin Yeniçeri, İlyas Yağcı, , Kemalettin Deniz, Harun Yıldız. Konya: Palet Yay.
- Öztürk, Serdar (2006). "İletişim Bilimi İle Halkbilimini Buluşturan Bir Bilim İnsanı: İlhan Başgöz". *Folklor Edebiyat*, S.48, s. 97-106.
- Pascal Boyer, (2015). *Zihinde ve Kültürde Bellek*. Çev: Yonca Aşçı Dalar. Ed. Cumhur Öztürk. Haz. Pascal Boyer, James V. Wertsch 1. bs, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Paul Ricoeur (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. Çev. M. Emin Özcan. Haz. Savaş Kılıç. 1. bs, İstanbul: Metis Yay.
- Sarıtaş, Süheyla (2009). "Halk Anlatılarında Hayat Hikayesi Unsuru", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.40, 2009, s.171-178.
- Walter J. Ong (2012). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. Haz. Özden Arıkan. İstanbul: Metis Yay.
- YAPICI, Kaderli Zehra (2008). *Bulgaristan Göçleri Bağlamında Türk Kadınlarının Göç Anlatıları*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi
- Yıldırım, Dursun (1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yay.
- Yüsküp, Dilek (2018). "Siz At Olana Kadar Ben İt Olurum" Söz Öbeğinin, Bağlam Merkezli Yaklaşımına Göre İçerik Tahlili ve İşlevleri", *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 14. s. 105-126.

SÖZLÜ KAYNAKÇA

Nalbant, Dilek. 1987 doğumlu, üniversite mezunu, evli, Sakarya İl Sağlık Müdürlüğünde biyolog, 1 çocuk sahibi, görüşme tarihi 2019. Adapazarı/ Sakarya.

Yılmaz, Kadriye. 1956 doğumlu, ilkokul mezunu, evli, ev hanımı, 4 çocuk sahibi, birinci görüşme tarihi, yeri 2018. Serdivan/ Sakarya, ikinci görüşme tarihi, yeri 2019. Erenler/ Sakarya.

A.D. 1970 doğumlu, ilkokul mezunu, evli, ev hanımı, iki çocuk sahibi, görüşme tarihi 2015, Taraklı/ Sakarya.